

Стоянова А.

ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ: СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті аналізуються сучасні наукові теорії феноменів націоналізму та етнонаціоналізму у західноєвропейських країнах.

Ключові слова: нація, етнос, націоналізм, етнонаціоналізм, етнічна ідентифікація.

Alisa Stoyanova. Ethnic nationalism in Western Europe: modern interpretations. The article analyzes modern scientific theories of nationalism and ethnic nationalism in the countries of Western Europe.

Key words: nation, ethnos, nationalism, ethnic nationalism, ethnic identification.

Загострення національно-мовних відносин знову стало нагальним для політичного життя багатьох європейських держав. Кінець епохи націоналізму, який так довго пророкували, ще дуже далеко, тому що «бути нацією – це по суті, найуніверсальніша легітимна цінність у політичному житті нашого часу», – вважає знаменитий англійський соціолог Бенедикт Андерсон. «Старі нації», які прийнято вважати консолідованими, опиняються перед лицем виклику, який їм кидають «дочірні» націоналізми в їхніх межах – «націоналізмами, які, звичайне діло, тільки й мріють про те, щоб одного чудового дня позбутися цього «дочірнього» статусу» [1, с. 27].

Незаперечним є факт, що до стану держав, що протистоять процесам дезінтеграції своєї нації, останнім часом потрапили багато європейських країн: Великобританія, Італія, Бельгія, Іспанія [2, с. 86].

Ернест Ренан стверджував, що не слід ставити інтернаціональну політику в залежність від етнографії [3, с. 99]. Такої ж думки, судячи з усього, дотримувалися політики, розділяючи етнічну територію басків між Іспанією та Францією, приєднуючи частину Ірландії до

Великобританії, Корсику – до Франції. Європейські «старі нації» переважно були створені штучно, шляхом насильницької асиміляції, що не могло не позначитися на етнічному «ренесансі» у Західній Європі [2, с. 86].

Очевидною стає необхідність всебічного вивчення і подальшої адаптації наукової спадщини: «феномени етнічності, націоналізму потребують дедалі більшого дослідження» [4]. Під час дискусій щодо етнічності та націоналізму вимальовуються нові перспективи для наукового дослідження.

Метою цієї статті є аналіз теоретичних інтерпретацій феномена етнічного націоналізму в Західній Європі. Для цього розглянемо передумови виникнення і сутність таких явищ, як нація, націоналізм, етнічна ідентифікація.

Історія націоналізму налічує вже як мінімум два століття, впродовж яких цей феномен «відіграв грандіозну роль» у світовій політиці. На думку Бенедикта Андерсона, це цілком достатній термін для того, щоб можна було ретельно і всебічно осмислити феномен націоналізму, проте важко уявити собі будь-яке інше політичне явище, яке досі залишалося б настільки загадковим і приводило б до більших розбіжностей серед дослідників. «У нього немає повсюдно прийнятих визначень. Ніхто не спромігся навести вирішальних доказів його актуальності або архаїчності. Розбіжності з приводу його витоків поєднуються з неясністю щодо майбутнього. У його глобальному поширенні вбачають то похмуру метафору метастазу, то добрі ознаки набуття ідентичності та звільнення; але де ж беруть початок ці процеси – в Новому світі чи в Старому?... Як примирити його універсальність з немисливими конкретними особливостями?» [5, с. 7].

Націоналізм і процеси етніфікації в сучасному світі є однією з найбільш серйозних небезпек. У ХХ столітті людство стало свідком усіляких проявів етнічних «чищень», геноцидів, расизму. Транснаціоналізм і глобалізація зовсім не запобігають можливості раптового сплеску міжнаціональних конфліктів; навпаки, протягом останнього десятиліття різко загострилися процеси сутічок між представниками різних національних й етнічних груп. Частково

етнонаціональні конфлікти є проявами протистояння світовим тенденціям уніфікації і «знеособлення» культури, що йдуть услід за економічною і політичною глобалізацією.

Актуалізація національних проблем стимулювала безпрецедентне зростання кількості дослідницьких робіт, які аналізують досліджуваний феномен. Незважаючи на таку виняткову дослідницьку активність, більш або менш системна та цілісна теорія націоналізму, в тому числі й етнічного, відсутня. Втім, це зовсім не виключає наявності теорій і концепцій, які намагаються пояснити виникнення націоналізму: теорія друкованого капіталізму Бенедикта Андерсона [1], теорія державної доктрини Джона Брої [6], теорія ідей і переконань Елі Кедурі, теорія агрописемних та індустріальних культур Ернеста Геллнера [7], теорія національних рухів Мирослава Хроха [8]. Однак кожна з них стосується якогось окремого аспекту націоналізму і зовсім не пояснює інші форми його прояву та існування, при цьому соціокультурні феномени практично завжди залишаються на периферії розгляду.

У 1882 році Ернест Ренан, читаючи лекцію в Сорбонні, дав визначення нації в термінах таких об'єктивних характеристик, як раса, мова та релігія [9]. Націоналізм – це об'єктивне явище, певний стан духовної, колективної екзистенції спільноти як колективного переживання її соціального буття і оцінка йому може бути дана тільки в конкретній історичній ситуації [4]. Сьогодні націоналізм активно досліджують Бенедикт Андерсон, Ернест Геллнер, Мирослав Хрох, Джон Брої, Ентоні Д. Сміт, Гопал Балакрішнан, Парта Чаттерджі, Юрген Хабермас, Кетрін Вердері, Майкл Манн, Сільвія Уолбі, Ерік Хобсбаум, Том Нейрн.

Визначний представник англійської соціології Ернест Геллнер розглядав націю як конструкт індустріальної культури, а формування національної картини світу вважав результатом переходу від «низької» культури агрописемного суспільства до «високої» культури суспільства індустріального, яке характеризується загальною освітою, а також високим рівнем грамотності та громадянської самосвідомості

переважної більшості його представників. Згодом освічена інтелігенція перетворила етнічні конфлікти і протистояння на націоналістичні ідеології, тобто нації не створюють націоналізм. «Націоналізм – це не пробудження національної самосвідомості: він винаходить нації там, де вони не існують, але потребує раніше існуючих відмітних ознак» [7], – стверджує Ернест Геллнер.

Мирослав Хрох, критикуючи погляди Ернеста Геллнера на культуру, яка постає залежною тільки від способу виробництва, спробував збудувати теорію комунікації націоналістичних еліт з народними масами, а також запропонувати періодизацію та класифікацію більшості європейських націоналізмів. Він простежив хронологічну послідовність поступового включення інтелігенції, а потім і широких мас до націоналістичної мобілізації.

За Мирославом Хрохом, «нація» є не вічною категорією, а продуктом довгого і складного процесу історичного розвитку в Європі. Він визначає націю як велику соціальну групу, яка цементується не одним, а цілою комбінацією декількох видів об'єктивних відносин (економічних, політичних, мовних, культурних, релігійних, географічних, історичних) та їхнім суб'єктивним відображенням у колективній свідомості. Мирослав Хрох підкреслює, що багато з цих зв'язків могли взаємно обмінюватися ролями, відіграючи вирішальну роль в одному процесі національного будівництва і другорядну – в іншому. Втім, серед цих елементів є незамінні: «пам'ять» про спільне минуле, яке тлумачиться як «доля» групи чи хоча б її ключових елементів, і щільність та інтенсивність мовних чи культурних зв'язків, які забезпечують більш високий рівень соціальної комунікації в рамках групи, ніж за її межами [8, с. 15].

Джон Брої, на противагу й Ернесту Геллнеру і Мирославу Хроху, вважає, що саме вже існуючі нації можуть породити і породжують націоналістичні рухи і теорії. Тому він безкомпромісно датує появу націоналізму епохою Нового часу, в основному ХІХ століттям [6, с. 222]. Розуміння націоналізму у Джона Брої дещо одностороннє: він розглядає тільки політичні принципи, не беручи до уваги ідеології, теорії і багато інших форм прояву націоналізму [10, с. 63].

Тенденція об'єднувати націю і державу призвела до плутанини між етнічною (національною) свідомістю/лояльністю і громадянською (державною) свідомістю/лояльністю. Тривалий час політологи уникали використання слова «націоналізм» для характеристики сепаратистських або автономістських рухів, які розвиваються за межами або всупереч існуючим державам. Тому націоналізм націй, що не мають державності, називали «субнаціоналізмом», «мікронаціоналізмом», «етнічним націоналізмом», «етнізмом», «етнорегіоналізмом», «регіоналізмом» або «лінгвістичним нативізмом». Державний націоналізм навпаки розглядався як даність, тоді як щоденні практики «банального націоналізму» грубо ігнорувалися. Найчастіше державний націоналізм вважався, по суті, «громадянським», особливо коли протистояв націоналізму націй, що не мають державності, який вважався квінтесенцією «етнічності», а отже, «первісності». Американський дослідник Уокер Коннор розвінчав і засудив цей помилковий погляд і присвятив роз'ясненню цієї термінологічної головоломки свою працю «Ethnonationalism: The Quest for Understanding» [11], де він увів термін «етнонаціоналізм» у політологічний дискурс.

Уокер Коннор тлумачить націю як етнічну групу, що самостійно диференціюється. Це визначення має два основні слідства. По-перше, воно постулює нерозривність між етнічним і національним аспектами. По-друге, емпізіс на самоосмисленні означає акцентування сприйняття і, таким чином, психологічної сфери [12, с. 42].

Він зазначає, що вчені зазвичай недооцінюють важливість етнонаціоналізму і неправильно інтерпретують його «національні» елементи. Серед причин цього Уокер Коннор виділяє той факт, що корені націоналізму є глибоко психологічними [12, с. 93], але сприймається він переважно через свої раціональні культурні вирази. Це, в свою чергу, веде до того, що націоналізм починають трактувати як відносно раціональне явище, що піддається управлінню, [12, с. 42-46]. Уокер Коннор підкреслює, що, оскільки націоналізм однаково ставиться до націй, що мають і не мають державність, розмежування між цими двома формами націо-

налізму є розмитим: емоційна прив'язка до роду, походження і безперервної цілісності розділяється і тими, у кого є влада, і тими, хто її позбавлений [11]. Цікавим є й інше його спостереження, яке полягає в тому, що національні прояви важливі тільки до тієї міри, коли вони формують відчуття унікальності [13].

Проблемам етнонаціоналізму присвятили свої праці також: Монтсеррат Гіберно, Деніел Конверсі, Джон Хатчінсон. Дефініція «нації без держави», за Монтсеррат Гіберно, складається з декількох типологічних елементів. Її перший постулат полягає в тому, що представники нації, яка не має держави, розглядають державу, де вони перебувають, як чужорідну. Цей елемент включає не тільки відносини між спільнотами як між іноземними, але також ворожнечу і конфлікт. Далі її визначення вимагає, щоб народ, який належить до нації без держави, поділяв почуття національної ідентичності, засноване на загальній культурі та історії. Ці два фактори передбачають, що культура та історія «гомогенно розділяються» всіма членами спільноти. Крім того, Монтсеррат Гіберно наполягає на тому, що народ повинен розділяти прихильність до певної території і явне бажання досягти самоврядування, яке вона визначає як незалежність, що включає суверенні органи оборони, зовнішньої та економічної політики, а також інститути, які регулюють конституційні питання [14]. Імпліцитним у цьому елементі, звичайно, є припущення, що представники нації, яка не має держави, обов'язково хочуть створити окрему державу, незалежну від свого «господаря».

У контексті бажання нації домогтися державності, яке постулюється Монтсеррат Гіберно, цікавим є праця Джона Хатчінсона, ще одного представника сучасного етносимволізму, який стверджує, що націям для виживання потрібна етнічна основа, і зупиняється на дослідженні шляхів мобілізації етнічної прихильності для досягнення конкретних політичних цілей [15].

Відомий німецький психолог Ерік Еріксон, визнаючи наявність величезної кількості різних типів ідентичностей, показав, що етнічна і національна ідентифікації

в сучасному світі набувають рис найбільш важливих і значних, «принципових» аффіліаційних тенденцій [16, с. 227]. Етнос і нація, відповідно, є необхідно обмеженими співтовариствами, як зазначає Бенедикт Андерсон [1, с. 30-32].

Належність до класових, расових, релігійних та інших спільнот збуджувала розуми значно сильніше протягом всієї історії розвитку людського суспільства, і тільки XVIII століття ознаменувало собою радикальний зсув системи цінностей у бік національних принципів. Етнічна/національна ідентифікація «вийшла на центральне місце з периферії соціального приписування» [10, с. 60].

Норвезький етнолог Фредерік Барт вважає, що національна ідентифікація настільки важлива в житті навіть окремого індивіда, що цілком може вважатися однією з головних соціальних категорій. «Категоріальне приписування – це етнічне приписування, коли воно класифікує людину, виходячи з його основоположної, найбільш загальної ідентичності, ймовірно зумовленої її походженням та оточенням» [17, с. 13].

Підводячи підсумок, сформулюємо твердження, які є характерними для сучасної наукової інтерпретації націоналізму:

- Етнічна та національна ідентифікації у сучасному світі стають найбільш важливими.
- Бути нацією – найуніверсальніша легітимна цінність у політичному житті нашого часу.
- Етнос є необхідно обмеженим співтовариством.
- Уніфікація і «знеособлення» культур як наслідки глобалізації стають конфліктогенним чинником.
- Націоналізм – це явище ірраціональне, що робить простим механізм мобілізації народних мас за ознакою етнічної ідентифікації для досягнення конкретних політичних цілей.

У визначенні, історичній класифікації націоналізму, в його вивченні існують великі розбіжності. Це, однак, не заважає усвідомленню того, що націоналізм є однією з найефективніших інтеграційних ідеологій, за допомогою

якої мобілізуються народні маси. Націоналізм є найпотужнішою політичною силою.

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Бенедикт Андерсон; [пер. с англ. В. Николаев]. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288 с.

2. Кудрявцев И. Е. «Национальное Я» и политический национализм / Илья Евгеньевич Кудрявцев // Полис. – 1997. – №2 (38). – С. 78–93.

3. Ренан Э. Что такое нация? [Электронный ресурс] / Эрнест Ренан // Собрание сочинений в 12-ти томах. – Т. 6 [пер. с франц. В.Н.Михайловский]. – Киев, 1902. С.87–101. – Режим доступа: http://www.hrono.ru/statii/2006/renan_naci.html

4. Кокшаров Н.В. Дискурс национализма [Электронный ресурс] / Н.В. Кокшаров. – Credo New: теоретический журнал. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/588/31/>

5. Андерсон Б. Введение / Бенедикт Андерсон // Нации и национализм / [Бенедикт Андерсон, Отто Бауэр, Мирослав Хрох и др.; пер. с англ. и нем. Л.Е. Переяславцева, М.С. Панин, М.Б. Гнедовский]. – М.: Практикс, 2002. – С. 7–25.

6. Бройи Дж. Подходы к исследованию национализма / Джон Бройи // Нации и национализм / [Бенедикт Андерсон, Отто Бауэр, Мирослав Хрох и др.; пер. с англ. и нем. Л.Е. Переяславцева, М.С. Панин, М.Б. Гнедовский]. – М.: Практикс, 2002. – С. 201–235.

7. Геллнер Э. Нации и национализм / Эрнест Геллнер. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.

8. Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе / Мирослав Хрох // Нации и национализм / [Бенедикт Андерсон, Отто Бауэр, Мирослав Хрох и др.; пер. с англ. и нем. Л.Е. Переяславцева, М.С. Панин, М.Б. Гнедовский]. – М.: Практикс, 2002. – С. 7–25.

9. Renan E. Qu'est-ce qu'une nation? [Электронный ресурс] / Ernest Renan. – <http://archives.vigile.net> – Режим доступа: <http://archives.vigile.net/04-1/renan.pdf>

10. Шаров К.С. Конструктивистская парадигма в изучении национализма и национальных вопросов / К.С. Шаров // Вестник Московского университета. – Серия 7. Философия. – 2006. – №1. – С. 59–72.

11. Conversi D. Conceptualizing nationalism [Электронный ресурс] / Daniele Conversi // Ethnonationalism in the Contemporary World: Walker Connor and the Study of Nationalism / [Ed. Daniele Conversi]. – London: Routledge, 2004. – 302 pp. Режим доступа: <http://easyweb.easynet.co.uk/conversi/Conceptualizing.pdf>

12. Connor W. Ethnonationalism: The Quest for Understanding [Електронний ресурс] / Walker Connor. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994. – 234 pp. – Режим доступу: http://www.amazon.com/Ethnonationalism-Quest-Understanding-Walker-Connor/dp/0691087849#reader_0691087849
13. Прокопович М. Walker Connor. Ethnonationalism: The Quest for Understanding [Електронний ресурс] / Маркіян Прокопович. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Retsenziji/5-prokopovych%20Markiyan.htm>
14. Tice B. A Commentary to Montserrat Guibernau Nations Without States: Political Communities In The Global Age [Електронний ресурс] / Beatrice Tice, Jason Nelson // Michigan Journal of International Law. – 2004. – № 25. – Режим доступу: <http://students.law.umich.edu/mjil/article-pdfs/v25n4-tice-nelson.pdf>
15. Guibernau M. Understanding Nationalism [Електронний ресурс] / Montserrat Guibernau, John Hutchinson // Canadian Journal of Sociology Online. – 2001. – № 12 (December). – Режим доступу: <http://www.cjsonline.ca/reviews/nationalism.html>
16. Хьелл Л. Теории личности (основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб: Питер, 1999. – 608 с.
17. Barth F. Ethnic Groups and Boundaries [Електронний ресурс] / Frederik Barth. – Boston, 1969. – Режим доступу: http://sites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic228815.files/Week_2/Barth%20Introduction%20Ethnic%20Groups%20and%20Boundaries%20.pdf